

Iris

En finsksvensk samproduktion – på svenska – om en handfull barn och vuxna på ön Eckerö i den åländska skärgården på 1890-talet. En film om relationen barn-vuxna, om barns fantasier kring döden och hur barn lekte och uppfostrades för etthundraåttio år sen.

Rekommenderad från åk 2

EN FILMHANDLEDNING AV
ANDREAS HOFFSTEN

Handling

Åttaåriga Iris leker på stranden där hennes mamma målar vid sitt staffli. Iris talar om deras resa till Paris. Dagen därpå firas Iris födelsedag, hon får ett svärd efter sin mors far samt en vacker klänning. ”Den ska jag ha på mig när vi åker till Paris”, säger hon, men av omgivningens blickar förstår vi att det nog inte kommer att bli så. Vi befinner oss i en övrestånds miljö. Vi förstår också att Iris pappa inte längre är i livet. På kvällen vid läggdags berättar hushållerskan Selma om dödens ö och på natten drömer Iris om denna dödens plats till suggestiva bilder och musik. Dagen efter får Iris veta att de excentriska vännerna Bruno och Marius hund ”Madame” har dött och att de nu skall åka till London för att beställa kläder inför begravningen samt harpomusik. Detta sätter käppar i hjulet för Iris mamma Ester som levt med idén att Bruno skulle ta hand om Iris när hon är i Paris för sin konstutställning.

Så berättar Ester för Iris att hon inte kan komma med till Paris. Det blir en chock för Iris, Ester söker lindra effekten genom att lova henne presenter men det hjälper föga. Iris får åka tillsammans med Selma i häst och vagn plus båt till Esters morbror Elias och hans fru Jolanda som bor på ön Eckerö i Ålands skärgård, där de lever under enkla förhållanden. Elias sköter postbåten på ön. I sin ilska berättar Iris att Ester är död och att hennes pappa dog på en expedition där han åts upp av en isbjörn.

Det blir lite av en kulturkrock för Iris på Eckerö, det tar sin tid innan hon lyckas knyta kontakt – och accepteras av de andra barnen på ön. De är enkla arbetarbarn som går barfota där Iris kommer i sin fotsida klänning och talar märkvärdigt med konstiga ord. Samtidigt tycker de hon är lite spännande – med två döda föräldrar dessutom. Iris fortsätter drömma om dödens ö – nu med mamman i en av rollerna som de vitklädda fantomkvinnorna.

Iris får hjälpa till i hushållet – precis som alla andra. Elias lär henne segla den skonerttriggade postbåten, ”jag behöver en gast på båten.”, säger Elias. Till en början är det lite motigt, hon tvingas lära nya vanor, får smaka på livets lite hårdare sidor. Som när hon serveras gröt och inte gillar det och säger: ”Jag brukar få choklad och briocher”. Sakta men säkert lär hon känna landsbygdens levnadsbetingelser som t.ex. när en sugga grisar och äter upp flera av kulingarna – en lyckas hon rädda och går sen omkring med den i ett hemmagjort koppel. De reser mid-sommarstången, hon hjälper Jolanda som hon får allt bättre relation till. Hon är med och rensar betor. En dag leker barnen och ror ut med båten på öppet vatten – jämnåriga Sofia trillar i och kan inte simma. Det blir dramatik

– de vuxna ropar från land. Då hoppar Iris i från båten och drar upp Sofia – nu var det hon som kunde något de andra inte kunde. I ett förtroligt samtal lite senare mellan Sofia och Iris framkommer att Iris pappa – också är Sofias pappa, vilket blir chockerande för bägge men som de efter lite gräl ändå accepterar.

Så en dag kommer ett brev från Ester i Paris adresserat till Elias. Iris stoppar undan och tjuvläser brevet där Ester skriver att hon är på väg hem, att utställningen med hennes tavlor blev en succé. I brevet ligger pengar för de utlägg Elias haft för Iris. Iris skriver om brevet – pengarna kommer från ”Grisförsäkringsaktiebolaget” – vilket de obildade fosterföräldrarna sväljer med hull och hår och glatt accepterar.

Nu rör fyra av barnen över till grannön Lökskär där en gammal fiskarstuga ligger som tillhört Sofias och Iris pappa och där det bland en massa bråte finns några tunnor gammal visky – samtidigt som Ester anländer med en galeas till Eckerö hamn. Elias och Jolanda tappar nästan hakan – de har ju levt i förvissningen om att hon är död. Ute på Lökskär lyckas Iris övertala de andra tre om att sova över på ön. Hon vill ju skjuta upp det ofrånkomliga avslöjandet om alla hennes lögnar med grisförsäkringsaktiebolaget, mammans död med mera så länge det går. På ön berättar barnen spökhistorier i fotogenlampornas sken.

Dagen efter reds dock allt upp – det blir inte mer dramatiskt än att viskytunnorna exploderar sen Iris råkat välta en fotogenlyckta så de börjat brinna. Barnen är dock arga på Iris för att hon ljugit och ställt till det. Men Ester och Iris försonas; ”Men varför ljög du om min pappa? Han var ju sjökaptan.” ”Du var så liten.”, svarar mamman. Sen håller de om varandra.

Sen bjuder Ester alla barnen på plättar och jordgubbs-sylt från Paris. Och vem kan säga nej till det?

Fantasier om döden

När hushållerskan Selma berättar för Iris om ”dödens” ö sätter det igång drömmar och fantasier hos Iris – vilket också filmen gestaltar i bilder. Människan har förstås i alla tider både fascinerats och skrämmts av den oåterkalleliga döden, kanske det enda som skiljer oss från djuren,

just vetenskapen om att vi alla en gång ska dö. Men att leka och berätta historier, rita och avbilda döden är naturligtvis ett sätt att avdramatisera den, komma den in på livet.

Iris lever ut sina fantasier om döden i drömmen – och hennes bilder är ju både skrämmande men också stundvis humoristiska till exempel scenen när hunden ”Madame” kryper ut ur urnan där egentligen hennes aska ligger. Och även för att hämnas på sin mamma som inte lät henne följa med till Paris, så ljuger hon om att mamman är död – det blir ett sätt att tillintetgöra henne men även för att då se hur de vuxna reagerar och sen behandlar henne.

- Låt barnen rita och berätta om sina fantasier omkring döden och tala sen samman om deras bilder och tankar.
- Gör Iris rätt som hämnas och ljuger om sin mamma, kan barnen förstå hennes agerande?
- Bilderna av Iris drömmar är suggestiva och kanske lite skrämmande. Vad är egentligen mest skrämmande på bio – när vi ser något hemskt eller när vi bara anar det och kanske hör det på filmens ljudband?

Så levde barnen förr

”Iris” är också en berättelse om hur det var att leva på 1800-talets slut. Det var en tid med betydligt färre tekniska hjälpmedel jämfört med hur vi lever idag med mobiltelefoner, iPhones och läsplattor/datorer. Samtidigt hade förstas människorna samma behov av kommunikation och samtal – och var säkert lika nyfikna på sin omvärld som vi är nu. Det gick bara betydligt långsammare. Idag trycker vi på några knappar och vips kan ett meddelande fara iväg till någon på en annan kontinent. Då, på 1890-talet, satt man sig i skenet från ett ljus och skrev ett brev – om man nu var skrivkunnig vilket långt ifrån alla på landet var! – stoppade det i ett kuvert, frankerade med lämpligt porto och så åkte brevet iväg med postbåten, lastades kanske om till ett tåg, lastades om och åkte en atlantsegelare över oceanerna och kom fram så där en månad senare.

Barnens tillvaro var på många sätt annorlunda mot idag. Fritid var ännu ett ganska okänt begrepp, det etable-

rades först på 1950-talet hos gemene man. Barn hjälpte till hemma i betydligt högre utsträckning, man var helt enkelt tvungen då pengarna inte räckte till annars. Skolgången var också betydligt kortare. Visserligen hade den allmänna folkskolan kommit till vid 1800-talets mitt men den hade ännu inte helt slagit igenom och de mindre bemedlade fick ofta tillstånd att ha en kortare skoltid då de var tvungna att hjälpa till att få ihop till familjens brödföda. Här var det förstås viss skillnad mot hur man levde på landet och i de större städerna.

Och den högre utbildningen på läroverken var ännu enbart förbehållna pojkar – eller gossar som man sa på den tiden. Flickorna gjorde sig inte besvär med mindre än att de kom från en rik familj och visade prov på läshuvud, då fick de privat undervisning. Ännu in på 1900-talets mitt var läroverk och gymnasier bara åtkomliga för en mycket liten del av befolkningen.

Överhuvudtaget var klasskillnaderna både tydligare och större mellan de fattiga och de mer välmående i samhället. Även barnadödligheten var så mycket större – bara att föda barn var fortfarande förenat med livsfara innan penicillin och antibiotikan och för den delen synen på smitta och renlighet utvecklats.

• På vilket sätt syns det i filmen att barnen är fattiga? Tänk på hur de är klädda och vad de gör på dagarna och hur de vuxna behandlar sina barn.

• Hur såg barnens lekar ut? Vad kände eleverna igen och vad var nytt för dem av vad de såg i filmen? Leker man till exempel fortfarande blindbock idag?

• Det sågs också på 1890-talet som naturligt att lämna bort barn – insikten om psykologiska mekanismer hos barn som förlorar tryggheten i tillvaron var inte särskilt utbredd. Hur tänker eleverna att Iris funderar när hennes mamma Ester lämnar henne i sin morbror Elias vård – någon som Iris knappt ens hört talas om?

• Hur var det med hygien på den tiden tror ni? Tänk på när Elias undrar vad Iris gör när hon står och borstar tänderna innan hon ska lägga sig – och när hon svarar säger han ”vad ska det vara bra för?”. Det påminner om en anekdot som kung Gustav III (1771-92) lär ha sagt: Varför ska man tvätta fötterna, man tvättar ju aldrig händerna?

• Studera vad Barnkonventionen säger om barns rättigheter till skydd, lek och en trygg tillvaro.

• Då, på 1800-talets slut, hade ensamstående kvinnor svårt att försörja sig. Samhället var uppbyggt på att mannen arbetade och försörjde sin familj, kvinnan stod i princip vid spisen och födde barn. Ester signerar också sina tavlor med en mans namn. Låt barnen intervjua och fråga sina mor- och farföräldrar om hur det var att leva för länge sen, om vad som förändrats i tillvaron? Kanske har de spännande minnen att dela med sig av?

Produktionsuppgifter

Finland, Sverige 2011

Producent: Mats Långbacka & Jon Lindström, Jesper Bergom-Larsson

Manus: Annina Enckell

Regi: Ulrika Bengts

Foto: Robert Nordström

Klipp: Tuomo Leino

Musik: Peter Hägerstrand

I rollerna

Iris – Agnes Koskinen

Ester – Maria Salomaa

Elias – Tobias Zilliacus

Jolanda – Marika Parkkomäki

Helena – Emmi Pesonen

Sofia – Eleonora Andersson

Erik – Richard Hägerstrand

Samule – Oskar Pöysti

Selma – Pia Runnako

Bruno – Magnus Krepper

Tekniska uppgifter

Längd: 81 minuter

Format: dvd, TviX, DCP

Censur: från 7 år

Svensk premiär: 14 mars 2012

Distribution

Biografcentralen, Jens Lanestrand, tel 08 515 140 30, 0761 99 33 80. Filmerna kan ses på Biografcentralens hemsida i sin helhet för skolbioarrangörer, lösenord fås via info@biografcentralen.se

Redaktion

Film & samhälle, Svenska Filminstitutet, november 2012